

دده قورقود حاقيندا دوشونجهلريم

دده قورقود داستانلاري، دده قورقود كيتابي نين اولينده ده ياز يلدغي كيمي، اوغوز توركلرينين داستانيدير. بو داستانلار اوغوز ائللرينين ياشاملارينين بير ايناسي و قديم كولتور و فولكلوروموزون زنگين خزينه سيدير.

داها اوئجهكي يازيلاريمدا و دده قورقود قورولتايلاريندا ايضاح ائتديگيم كيمي، دده قورقود بيزيم (اوغوزلارين اوولادلاري اولان آذربايجان توركلرينين) ان قديم ميلي- ادبي آبيدميزدير. حاديشلر آذربايجاندا باش وئرميش و ديلي ده آذربايجان توركجهسینه باشقا تورك ديللري، حقا آنادولو توركجهسيندن داها ياخيندير. آنچاق بونو دا علاوه ائتمهلي يم كي، دده قورقود آبيدهسي بيزيمله

برابر بوتون اوغوز توركلرينين يعني آذري و آنادولو توركلرينين اورتاق آبيده سيدير و ديلي ده اوغوزجادير، يعني اوغوز توركجهسي هله آذري و آنادولو لهجهلرينه آيريلمادان اوئجهيه عاييدير.

بورادا علاوه ائتمهلي يم كي، دده قورقودون ديليندن باشقا، اورادا كئچن يئر آدلاري و بو يئرلرده ياشايان خالقلارين احوالاتي و حاديشلر بونلارين غربي آذربايجاندا و توركيه نين شرقي اوجوندا باش وئرديگيني گوستيرير. بورادا اورنك اولراق بو آدلارين بعضيلرينه ايشاره ائديريك: دمير قاپي دربند، بردع، گنجه، الينجه، قازيلىق داغي، قارادنيز بايبورت قالاسي، آميت (ديار بكير)، گويجه دنيز، سورمهلو، دره شام، ترابزون، تومنين قالاسي...

سورمهلو (قارص- ايغدير فضا سيندا بير كنددير)، ماردن قالاسي و بايبورت آنادولونون قوزئي دوغوسوندا، ترابزون دا توركيه نين قوزئي دوغوسوندا قارا دنيز ساحيلينده دير.

ماردين، بایبورت و ترابزون گاور شهرلریدیر؛ چونکی دها موسلمان اوغوزلاری طرفیندن آلینب موسلمانلشدیریلماشیدیر.

آمیت (دیار بکیر) ده تورکیه نین شرفینده و قارادیز ده شیمالیندادیر.

آنجا تورک دونیاسینین مشهور تاریخچیسی مرحوم پروفیسور ذکی ولیدی توغانین فیکیرینه گوره «دده قورقودداکی تاریخی و جوغرافیایی آدلارین چوخو بو حکایه لرین اوغوزلارین دها تورکوستانی ترک ائتمه دیکلری بیر زامانا عایید اولدوغونو گوستریر. مثلاً: قاراجوق داغی، قارشو یاتان قارا داغ و آلا داغ، قانلی قوجا، اوشون قوجا و ساییره. یئنه بوتون «بامسی بئیرک» حکایه سی ده تورکوستاندا سولئتمکده دیر. آنجا اوغوز تورکلری بوتلاری باتییا گتیریرکن اوریا گوره محلئلشدیرمیشلر و باتیدا اولوب-کنچن وقایع ایله قاریشدیرمیشلر. اونون اوچون بو حکایه لرده کی تاریخی و جوغرافیایی آدلاری دوغرو تعیین ائده بیلیمک چوخ چتیندیر.» (دده قورقوت کیتابی، اورخان شاییق گوکیایی). پروفیسور ذکی ولیدی فارسجا اوغوزنامه ده کی (جامع التواریخ ده کی) قئیدلره دایاناراق دئییرکی: «حکایه لرین صاحیبی اولاراق گوستریلن دده قورقود گوک تورکلرین زامانینا عاییددیر. فارسجا اوغوزنامه ده قورقود اوغوز حوگمدارلاری سلسیله سیندن اونونجو اولاراق گلن قایی اینال خان زامانیندا اونون باش موشاویری اولموش، منقبه قایی اینال خانی پئغمیرین چاغداشی گوستریر. او دا ایکی وزیرینی پئغمبره ائچی گوندریب، ایسلاملیغی قبول ائتمیش و قورقود دا موسلمان اوغوزلارین پیشواسی اولموشدور.»

دئمهلی، دده قورقود گوک تورکلر زامانینداکی اوغوز یابغولاری نزدیکه بیر تورک حاکیمی اول بیلیر. دده قورقود کیتابیندا بامسی بئیرک آدیلا بیلینن آلامیشا داییر بو اورتا آسیا حکایه سی «شجرة تراکمه» ده ده عکس ائندیریلیمیشدیر»¹.

بعضی آذربایجانلی مولیفلر دده قورقودو آنجا آذربایجان اوغوزلاری نین آبیده سی حساب ائدیرلر و داستانلارین یارانماسینی دها قدیم، یعنی ایسلامدان اونجه کی زامانا عایید ائدیرلر. ائله بونا گوره ده دورد ایل بوئندان اول (میلادی ۲۰۰۰- جی ایل) باکیدا دده قورقودون (شرطی اولاراق) مین اوچ یوز ایلیگی قئید ائدیله دی. آذربایجان دده قورقودشوناسلیغیندا بنله بیر فیکیر یایغیندیر کی، کیتاب- دده قورقودداکی اوغوزلار لابن فضلانین وولقا بوئندا راستلاشدیغی اوغوزلار باشقا- باشقا خاقلاردیر. ابن فضلانین گوردوگو اوغوزلارین عادت اوزره ار اولنده اونون آروادینی، آتینی، قول- قارواشینینی دا اولدورر میشلر. کیتاب- دده قورقوددا بو عادتین ایزی- سوراغی یوخدور.

منجه بو فرقلر ابن فضلانین گوردوگو اوغوزلارین دها موسلمان یوخ، شامان اولماقلاریندان و دده قورقود اوغوزلاری نین موسلمان اولماقلاریندان ایرلی گلیر، نجه کی اورتا آسیادان گلن سلجوقلار (موسلمان اوغوزلار) دا بو عادتلر قالمامیشدیر.

هابئله دده قورقود اوغوز لاري نين شراب ايچمكلريني، تك اروادلي اولماقلاريني و آند ايچركن قيليقلارينا آند ايچديكلريني و اولومدن قورخماقلاريني و قرآني ينمه- ايچمه آراسيندا گتيريب اونال باسيب آند ايچمكلريني و نهايت قوردو موبارك سايماققلاريني اونلارين موبارك اولماقلارينا دليل گوستريزلر، حال بوكي ائلات ايچينده ايندي ده خان و بيگلر شراب ايچرلر، لاکين قرآنا ال باسيب آند ايچمك اونلارين موبارك اولدوققلاريني گوستريز. ديگر طرفدن اوغوزخان افسانه سينده اوغوزخانين ايكي اروادي واردير. بيرينجيسيندن اوچ بويوک اوغلو و ايکينجيسيندن اوچ كيچيک اوغلو دوغولموشدور. اولومدن قورخماق موبارك اولدوققلاردا باشقا ميلتلردن داها چوخ اولماسا دا، هله ده آز- چوخ هاميميزدا موجوددور. قوردو ايندي ده بعضي تورک ائللرينده موبارك و اوغورلو سايلار لار. قاشقايلاردا/ اونون قوردو/ اولاميش دئيه بير اتالار سوزو وار. يعني اونون بختي گتيرميش، بختي يار اولموش. ايسلام موٲيولري، مفهوم، عقیده و ترمينلري دده قورقود بويلاريندا او قدر چوخدور كي، اونلاري متيندن چيخارتماقلا بوش ينيئرلريني دولدورماق مومكون دگيل. بوئلار يالنيز کيتابين نثر حيصه سينده يوخ، شعر حيصه سينده ده بول- بول گورولمكددير.

موقديمه دن سوژ انتميرم، چونكي، سوئرادان يازيلميشدير. اما بويلاردا، مثلاً دلي دوْمرول بويندا عزراييلدن و اونون خالقين جانيني آلماغيندان صوحبت گنديز، سوئرا کفن و تابوتدان دانيشيلير.

بويلارين هاميسيندا ايسلام عقيدطري اوْونو گوستريز و بويلار ايسلامي سوژلرله قورتاريز. مثلاً باسات تپه گوزو اولدوردوگو بوي بنله قورتاريز:

ددم قورقود گلويں شادليق چالدي، غازي آرئلر باشينا نه گلديگيني آيدي وئردي، هم باساتا آقيش وئردي... آريلکله قارداشين قانين آلدین، قالين اوغوز بيگلريني بوئدان قورتارين، قادير آلاه يوزون آغ ائتسون، باسات، - دئدي. اولوم وقتي گلدوگينده آري ايمانان آبير ماسون!

گوناهينيزي آدي گوركلو محمد مصطفي يا باغيشلاسون، خانيم، هئي!

بوْرادا دده قورقودون ديليندن باسات حاقيندا دئييلن غازي سوژو هم عرب، هم ده ايسلامي بير سوژ و عونواندير (کافير دوشماني اولدورن و يا اونلاري مغلوب ائدن قهرمان قوماندانا وئريلن عونواندير). سوئرا «قادير آلاه»، «ايمان»، «گوناه» (فارسجا)، «محمد مصطفي يا باغيشلاسون». بوئلار هاميسي ايسلامي عربجه سوژلردير. سوئرا دلي دوْمرولدان تانربيا خيطاباً يالواريشا ديقت يئتيرک:

يوجهلردن بوجهسين،

کيمسه بيلمز نجهسين.

گوركلو تانري.

نُجْه جَاهِللر سَنِي،
 گوگده آرار، بئردده ایستَر،
 سن خود مومینلرین، گوگلونده سین.
 دائیم تۇران جَبَّار تانری،
 باقی قالان ستار تانری،
 اولو یوللار اوزرینه،
 عیمارتلر یاپاییم سنون ایچون. . .
 آلورسان، ایکی میزون جانین بیله آغیل،
 قور بيسان، ایکی میزون جانین بیله قوغیل،
 کرمی چوق قادیر تانری- دئی.

بو شعرده ایسلامی (عربجه) ترمینلردن جاهیل، مومین، ستار، جَبَّار، عیمارت، کرم، قادیر و (فارسجا) خود، جان بیر یانا دؤرسون، تانری نین گویده یوخ، مومینلرین کولونده اولماغی تمامیله ایسلامی عقیده دیر، چونکی تورکلر ایسلامدان اوْجه شامان و یا گوک تانری دینینه اینانار دیلار و تانری نین گویده اولدوغونو قبول ائتمیشدیلر.

اون ایکینجی بویدا تاش اوغوز بیگی و قازان خانین داییسی اوز طرفیندن بئیرگه کاغیز گوتدرب اوئو اوزون ائوینه دعوت ائدیرلر.

بئیرک قازانا خیانت ائتمگی قبول ائتمه یینجه اوز اوئو قیلجالییر و نتیجه ده قانی شور- شور بدنیندن آخیر. اوئون ایگیدلری بئیرگی ائوینه گتیریرلر. بئیرک اولمهدن بونلاری سوپله ییر:

بیگی تیریم، آروز اوغلی باسات گلهدین،
 ائلوم، گونوم چاپمادین،
 قایتاباندا دو طریم بوژ لاتمادین،
 قار اقوجدا قاز لبق آتیم کیشنتمه دین،
 آعجا قویونلاریم منریشمه دین،

آغا يوزلو قيزوم- گلينوم انگشيشمهدين (سيز يلامادن- آغلامادن),
 آغا يوزلو گوركلومي آروز اوغلو باسات گلوب آلامدين,
 انلوم، گونوم چاپمادين,
 قازان بانا يئتيشسون,
 بنوم قانوم آروزا قوماسون,
 آغا يوزلو گوركلومي اوغلينا آلي وئرسون,
 آخيرت حقيني حلال انتسون,
 بئيرك پادشاهلار پادشاهي,
 حقه واصل اولدي، بللو بيلسون- نئدي.

بو شعرده پادشاهلار پادشاهي و يا باشقا نوسخهلرده بيگن زاده سوزلري فارس كولتورو
 تاثير دايرهسینه گيرميش موسلمان اوغوزلارين (توركلرين) عونوانيدير (بو دا مين ايلي
 كنجم). آلاهيينا قوووشماق دا اسلامي بير اينانجدير. **اِنَّالله و انا اليه راجعون**. بو قرآن آيه-
 سيدير و تزجومهسي بئلهدير: آلاهدان گلدك، بئنه آلاها قوووشاغايق.

ددقور قودداكي بويلارين هاميسي اسلاميدير. موسلمان اوغوزلار غنير- موسليملاه
 گاور (كافير) دئيرلر. ايندي ده آنادولودا موسلمان اولمايانلار اگاور دئيرلر.

بور ادا بو سؤالارلا قارشيلاشيريق:

گورهن اسلامدان اونجه آذربايجاندا كاغيذ واريديمي، سونرا مكتوبو هانسي ديلده و
 هانسي اليفبادا يازديلار، يازي و ارديسا، نهن بويلاري او زامان يازيبا كنجيرمهدير؟
 عجا بو ايديعالارا موعتبر قايناق و ارميدير، يوخسا بونلار حكايه و داستانلاردا
 اويدورولان سوزلرديرمي؟

اسلام تاريخينه گوره كاغيذ موسلمانلار سمرقندي آلبقدان (م ۷۲۰) سونرا تانيديلار.
 سونرا م ۷۹۴ ده بغداددا قوردوقلاري كاغيذ فابريكاسيندا كتان خميري يئرینه پامبيغي
 ايشلتديلر و ۹- جو عصرده باشليقاراق كاغيذ اسلام اولكلرينده ياييلماغا باشلادي. آنجاق
 ۱۲- جي عصرده ايسپانيادا (آندولوسدا) كاغيذ فابريكاسي برپا اولونوب، غربي اوروپايا
 كاغيذ ياييلماغا باشلادي، حال بوكي شرقي اوروپا، كاغيذ شامداكي فابريكادان تامين
 انديردي. بوندان علاوه كاغيذ سوزو فارسجادير و غرب توركلرينين ديلينه موسلمان
 اولاندان سونرا گيرميشدير. اورتا آسيا توركلري (چين واسيطهسيله) كاغيذ موسلمانلاردان
 داها اول تاييب قايرميشلار. و مكتوب سوزونه بيتيك دنميشلر.

دده قورقود دېلېنده چوخلو عرب و فارس سوژلري و اردير. بو دا دده قورقود اوغوزلاري نين موملمان اولدوغونو گوسترير، چونكي توركلر موملمان اولماقدان اونجه ديللرينده نه عربجه، نه فارسی سوژلر اولماميشدير. بونا گوتورک ابيدپلري و شامان، ماني، بو دا ديللريني قبول ائتميش اوغور ابيدپلريني دليل گوستره بيليرک.

ايسلاميتي قبول ائتيكدن بير عصر سوئرا، ۱۰- جو عصرده يازيلميش قوتادغو بيلگي شعر کتابيندا دده قورقود دان داها آز عربجه- فارسی سوژلر و اردير.

بير چوخ مولنفلر (بيچورني کيمي) اوغوز خانين متهخان (هون) ايله عئيني شخص اولدوغونو قبول ائديرلر و حتا بوندان بنله نتيجه آماق ايستهپيرلر:

«اوغوز خان سوئرالار اساطيرلشديريلميش، داها سوئرا ايسلاملاشديريلميش رئال تاريخي شخصيت، بير خالقين اپونيميدير، ايسلاميتدن و حتا ميلاددان بير نجه عصر قاباق ياشاميشدير و اون آسيا و قافقاز لا و موشخص اولراق آذربايجانلا باغليدير.»

بيز هونلارين تاريخيندن (چين قايناقلاري و سايره) بيليرک كي، هون ايمپراتورو متهخانين و هونلارين مرکزي بوگونکو موغولستاندا، اورخون- سلنگا چايلاري اطرافي و اوتوکن بولگهسي اولموشدور. متهخان ۲۰۹ ايل ميلاددان قاباق آتاسي تومن و يا تومن خانين يئرینه کچميش، ۱۷۴ ايل ميلاددان اول اولموشدور. متهخان چينين شيمالييني آلدی و بير چيني شاهزاداسي ايله ائولندي و بايکال گولوندي ايرتيش چاينادک بوتون گونئي سيبيري بوزقيرلاريني آليب، او زمانكي تورک ائللري نين هاميسيني اور باير اغي آلتينا توپلادي. گورونوركي، متهخان اوغوز خانلا عئيني آدم اولسا دا، بير باشا آذربايجانلا يوخ. اورتا آسيا ايله باغليدير. هم ده او زمان آذربايجان متهخانا يوخ، اشکانيلر ايمپراتورلوغونا تابع ايدی.

دده قورقود بويلاريني نين دېلېنه گلينجه، داها اولده سويلهديگيميز کيمي، موقديمه دن بحث ائتميرک، چونكي اکثر مولنفلرين فيکرينه گوره موقديمه سوئرادان، ۱۵- جي عصرين سوئو و يا ۱۶- جي عصرين اولينده يازيلميشدير. بويلارين ديلي بوتون تورک ديللريندن (و يا لهجلریندن) چوخ آذربايجان تورکجهسینه ياخيندير و باتي اوغوز ديليدير و کيتابدا کچن حاديهلرين بيللريني ده گوز اونونده توتارساق، اوغوز جانين داها آذري و آنادولو ديل و يا لهجلرينه ايريلمادان اونجه كي دووره عاييددير. بو فيکري تورکيه قورقودشوناسلاري يعني محرم ارگين، اورخان شاييق و ديگرلري ده قبول ائدير. بويلارين متني بو ايديعاني ثبوت ائدير. تورک ديللري و يا لهجلريني آز- چوخ بيلن هر کس دده قورقود بويلاريني اوخوسا، ايستر- ايستمز بو فيکري قبول ائدمک.

دده قورقودون ديلي بوگونکو ديلميهزه او قدر ياخيندير كي، ديلميهزه اوخوما- يازما بيلن هر آذري، متنين چوخونو راحتجا باشا دوشه بيلر.

اما متنده آنادولو تورکجهسینه عاييد سوژلر، سوژ بيلرلشمه لري قرامر خوصوصيتلري و جومله لر ده و اردير. هم ده بولدور. من بو خوصوصدا باکيدا ۱۹۹۹- جو ايلده کچيريلن

دده قور قود قورولتاييندا بير بيلديري سونديو غوم اوچون¹ بور ادا بير نچه نومونه وئر مگه
كيفايت اندمگم.

آلان (مئيدان)، آيا (الين ايچي)، بنيز (ياناق)، بوچوك (ياري)، بولوشماق
(گوروشمك)، بينار - بينار (بولاق، چشمه)، بونالدي (باشي دوندو)، آغليني ايتيردي، بېك
(بالا، گيله)، چينلار (سييرير - قولاق)، دنرايديم (دئيرديم)، دويون (توي)، اوت (بلي)، نسنه
(شئي)، بير دورلو (بير تهر)، اوبارماق (تحريك، تنبيه)، سولوماق (نفس چكمك)،
فيرلادي (اتلادي، سور عتله چيخدي)، گاورور (كافير، غنير موسليم)، قاوغا (ساواش)، يارين
(صباح)، گوربوز (گوجلو)، اوکچه (دابان)، گوملک (كويک)، سوچ (گوناه)، هيرسز
(اوغرو)، اويلن (گون اورتا)، اولوق (بود)، كدي (بيشيك) و سايره...

من بو سوزلردن يوز داناسيني تثيت انديب، بيلديريمده نقل ائتميشديم. قرامر
خوصوصيتلريندن اسكي انا دولو توركجه سينه ياخين اولماقلا ياناشي فعللرين صر فينده
بوگونكو زامان اوچون (يوز = yor) شكيلچيسي و اردير، مثلاً نهر اولويور. عوموميتله
يوارلاق (دوداقلانان) سس (او = u) حاكيمدير:

وئردوم، چاغبروب، آلتون، هيرسوز، ائيو...

فارسجادان آينما «كي» (كه) و اردير.

سوز بيرلشمه لري و ايفاده شكيللريندن نومونه لري:

۱- جي بويدان: سنون نهينه گرک. گنيكه آتار گيبي اولور، چيقسين بنوم گورور
گوزوم، آتئين اوکجه لهدي (مهميز لهدي)، بانا يازوق دگيل (منه حئييف دگيل). بو بويدا ۱۹
دانا بو چنشييد سوز بيرلشمه لري و ايفاده شكيللري و اردير.

۲- جي بويدا: يوقموردور (يوخدور مو)، اولوموسون، ديري مي سين، بومودور (اولوسن -
مي...)، آلتون كوپه لو (فيتزيل سيئر غالي)، ديگر بويلاردا دا بو تيب سوز بيرلشمه لري
موجوددور.

جومله لردن نومونه: آلاه عشقينه قابويو آچ چيقاييم، ندي.

سموزونو آلي قو، آروغونو قويو وئر، ندي (كوگونو آل، آريغيني قوي قالسين). آذري
توركجه سينده «قو» و «وئر» يارديمچي فعل كي مي ايشلنمز، آل، قوي دنيلير. يوخاريدا
گتيرديگيمز ميثاللار گوستيرير كي، دده قور قودون ديلينده آذري توركجه سي اوزلليكلريله
بيرگه انا دولو توركجه سي نين خوصوصيتلري ده و اردير.

واختيله توركيه نين مشهور تاريخچيسي و «اوغوز لار» تاريخي نين موليفي رحمتليک
دوستوم پروفيسور فاروق سومئر ده بير مقاله سينده «دده قور قود تگجه انا دولو توركلرينه

عائيددير»- دئيه يازديغي زامان من اونا اعتيراض ائتميشديم و او رحمتليک ده ايکينجي مقاله سينده فيکريني ايصلاح ائتميشدي.

ايندي ايسه بوئلارين ديلي و اونلارين ياشي بارده دوشونجهلريمي ايفاده ائتمک ايسته بيرم: بعضي موليفلر دده قورقود بويلاري نين ديليني ايسلامدان اولکي دورميه، يعني ان آزي ۱۴۰۰-۱۳۰۰ ايل بوندان اوله، عاييد اولدوغونو قبول ائدير و متيندمکي عربجه- فارسجا سوزلرين آز اولدوغو و اونلارين دا کاتيپ طرفيندن علاوه ائيدلديگيني ايرلي سورورلر.

دده قورقودداکي عربجه- فارسجا سوزلر داها چوخ ديني- مذهبي و ايجتماعي سوزلر و بعضاً ده بديعي سوزلردير. بو سوزلري اوغوزلار مويسلمان اولوب ايرانا گلديکدن سوئرا، يعني ايرانليلارلا علاقه ياراندقدان سوئرا مويسلمانلاردان الميشلار. بو بارده رحمتليک پروفيسور دميرچي زاده آذربايجان ديليني تاريخي کيتابيندا ماراqli ايضاحات وئرميشدير.

دده قورقود ديليني نين ياشيني آشکارا چيخارتماق اوچون تانيدديگيميز اسکي تورک متنريله بوگونکو ديليميزي ده نظرده توتاراق موقاييسه ائتمه ميز لازيمدير.

بوگون اليميزده ان اسکي اوغوز متني يئني سئي و سوئرا اورخون کتبيهلردير. ان اسکي قبير داشي بارليق (وارليق) چاپي نين کناريندا تاپيلميش و ميلادي ۶-۵ - جي عصرده ياشاميش بير اوغوز بيگينه عاييددير. بو قبير داشي اورزينده بو سوزلر يئني سئي اليقباسيله حک ائيدلميشدير:

۱ - ار ارمي ائيم تاپديم ارمي.

۲ - اوزبيگن آلپ توران آلتی اوغوز بونداندا اوچ بيگيرمي (ياشيمکا) آدير يلدیم.

۳ - بيگ اريکمه سيزيمه آدير يلدیم.

بوگونکو تورکجه ميزله:

۱ - ار ارمي اديمي تاپديم ارمي.

۲ - اوزبيگن آلپ توران آلتی اوغوز ائليمدن ۱۳ - ياشيندا آير يلدیم.

۳ - بيگليک قودر تيمدن، سيزدن آير يلدیم.

بوندان سوئرا اورخون کتبيهلري گلير. اورخون کتبيهلري نين ان اونمليلري تونيوقوق، كول تيگين و بيلگه خاقان قبير داشلاريدير. بونلار داها اينکيشاف ائتميش اورخون اليقباسيله يازيلميش و ميلادي ۸- جي عصره عاييددير. ايندي ايسه كول تيگين کتبييه و يا آبيده سي نين متنيندن بير پارچاسيني نومونه اوچون نقل ائديرک:

تتگري تگ تتگري ده بولموش تورک بيلگه کاغان بو اودکه اولورتوم. سايبمين توکه-
تي انسيدگيل اولايو اينی بيگونوم, اوغلانيم, بير يکي اوغوشوم, بوندونوم, بير ييه شاداپيت
بگلر, بير ييا تارکات بويروک بگلر, اوتوز تاتار...

بوگونکو تورکجه ميزله:

تانري کيمي گویده اولموش بيلگه خاقان بو زاماندا اوتوردوم, سوژومو تامميه
(هاميسيني) انشيت, خصوصاً قار داش اوغلو, اوغلو, بوتون قوهوموم, ميلتيم, گونئيدمه
شاداپيت بيگلري, قوزئيدمه تارکات بويروق بگلري, اوتوز تاتار...

ايندي ايسه دده قورقوددان بعضي نثر و شعر نومونه لرينه فيکير وئرك:

بابام آت سگير ديشمه باقسين, قيوانسين, اوخ آتيشما باقسين, گونسين, قئليج چاليشما,
باقسين سونسين, دئر ايدي (دیرسه خان اوغلو بوغاج خان بوئو). و يا يومرو- يومرو
آغلادي, يانوق جيگريمي تاغلادي (سالور قازان بوئو).

و يا اول زاماندا بگلرين آقيشي آقيش, قارقيشي قارقيش ايدي (بامسي بئيرک بوئو).

و يا شعرلردن:

يوجهلردن يوجهسين,

کيمسه بيلمز نجهسين,

يا ورام يا وراميام,

يا گللم يا گلهميم.

ايلىک باخيشدا, دده قورقود متيندن نقل ائتديگيميز متلرين بوگونکو تورکجه ميزله
عئيني اولماسا دا, اونا چوخ ياخين اولدوغو معلوم اولور.

بو متلرين ديل اوژلليکلري قاشغارلي محمودون «ديوان- لغات الترك» اثرينده ايضاح
ائتديگي اوغوز تورکجه سيله اوژلاشير. مثلاً اسكي تورکجه ده = ي اولموش (آدريلديم =
ايريلديم), ابلاتيف شكيلچيسي (دان, دن) تشگول ائتمش: (بوندوندا = بوندان), (اريکمه =
ارکيمن), (سيزمه = سيزدن), «ب» فونمي = «و» اولموش: (بارماق = وراماق) و يا
دوشموشدور: (بولموش = اولموش)... و بعضي سوژلرين تلفوظو دييشميش و بوگونکو
شکليني آلميشدير, مثلاً: (اولورتوم = اوتوردوم, تتگري = تانري, ساب = ساو, سوژ,
انسيدگيل = انشيد, انشيدگيل). سوئرا سايب سيستمين دييشمه سي و بوگونکو شکليني آلماسي
(اوچ بيگيرمي = ۱۳) ديقت چکيجيدير.

هم ده ديليميزه فارسجا، عربجه سوژلر گير ميشدير، مثلاً: جيگر، بابام و زامان كيمي. دده قورقودون ديليني اوغور متتلريله ده موقاييسه ائتسك، اونلاردان داها يئني اولدوغو معلوم اولور.

اساساً دده قورقوددان نقل ائتديگيميز نثر و شعر پارچالاري قديم توركجه ايله موقاييسهده داها اينكيشاف ائتميش و بديع شكليني آلميش ديل نومونهلريني گوسترير. بو دا دده قورقود ديليني گونوموزه داها ياخين اولدوغونا دليلدير.

من ديل خوصوصيتلريني نظرده توتاراق، بونلارين سون شكللريني ديليني ۱۰- ۱۱ - جي عصرده داها قديمه آپارا بيلميرم.

البته سلجوقلو اوغوزلاردان اول ده آذربايجاندا تورك ديليني ائللر و خاقلار ساكين اولموشلار. ساكالارين حاكم طبقه سيني و خاقانلاري افراسياني (آلپ ار تونقاني) تورك قبول ائتديگيميزه گوره، ميلاددان يئندي يوز ايل اول ده اينديكي يوردوموزدا تورك طايفالارينين ساكن اولدوقلاري معلوم اولور. ميلاددان سونرا هونلار، سايبرلر، كنگرلر، اون اوغور، سار اوغور، خزرلر، آغاجريلر (آغاج اريلر)، پئچنكلر و نهايت قئچاقلارلا اوغوزلار اورتا آسيادان داها چوخ خزرين شيماليندان گليب آذربايجاندا يئرلشميشلر (هرودوت، آباس كاتينا، موسي خورن و درر التيجان...). آنجاق بو تورك ائللريني ديللري و يالهجلري (قئچاق خاريچ) اوغوز توركجه سيندن اولدوقجا فرقلي اولموشدور.

اورخان شاييقين «ددم قورقود كيتابي» ندا قايناق كيمي گوسترديگي «جام- جم آئين» كيتابيندا اوغوز خانلاريندان تورك تمورون مأمون خليفه زامانيندا اوغوزلارين گورجوستانا و روما غزا ائتديكلرينه و آق قويونلو اوزون حسن آدينا يازيلميش اولان «كيتاب- ديار بكرية» نين بايندر بويونون آذربايجاندا يئرلشمه سيني پئيغميريميز زامانينا قدر آپارديغي و ها بنله بحر الانساب آدلي منقبهوي بير باشقا تاريخ ده داها يبايندير ليلارين آذربايجانا و دوغو آنا دولويا يابيلميش و اورادا يئرلشمه لريني عئيني چاغلارا چيخارديغي دايير معلومات واردير (پرتو ناييلي بورتاو).

قايناقلاري موعتبر قايناقلار كيمي قبول ائتسك، بايندير بويونون (اوغوزون) پئيغمبر زامانيندان موسلمان اولماقلاريني قبول ائتمه ميز گركير. آنجاق بويلارين ديل خوصوصيتلري داها اوتجه دن ده سويله ديگيم كيمي اوللاري اوتونجو عصرده قديمه آپارا بيلمير.

بورادا بير شئي ده علاوه ائتمه لي يم كي، بويلارين سون شكلي آذربايجانا و آنا دولونون دوغو اوجونا عاييد اولدوغو حالدا اونلارين كوگو چوخ قديمه له، چوخ احتمال توركلرين توركوستاندا ياشاديقلاري زامانلارا گنديب چيخير.

بورادا بير مسئله ده داها اوتايديكي بعضي عاليملر يميزين فيكرييله راضيلاشا بيلميرم. من توركلرين آنا يوردلارينين اورتا آسيا، آلتاي داغلاري و قديم موغوليستان اراضي

بيليرم، غرب توركلريني ده موختليف زامانلاردا اورالاردان موهاجيرت انديب، اينديكي وطنلرينده يئرلشيب، يورد سالدیقلارينا اينانيرام. بو تکجه منيم فيکريم دگيل، بلکه ده دونيا تورکولوقلاري نين کلاسيکلشميش عقيدلر يدير.

مشهور آذري دده قورقودشوناس خ. کور اوغلونون دا يازديغي بونو گوستيرير. «۱۱- جي عصرين ايلک اون ايلليکلرينده آذربايجانا گلמים اوغوز کوتلهلري کيفيت درجهده کومپاكت يئرلي تورک ديللي اهالي ايله قارشيلاشديلار... گلملهلرين اوغوز قئيچاقلارين- اساس اعتباريله هون منشالي تورکلره، آرتيق آذربايجانين يئرلي اهاليسي اولموش تورکلره اتتيک ياخينليقلاري بير چوخ فاکتارلا تصديقلير.»

اما بو مساله يالنيز تورکلره، هله غرب تورکلرينه مخصوص دگيل، آريالييلار (مدلر پارسلا، ارمنيلر) و بير چوخ ميلتيرين ده دورومو عنيديير. ارمنيلر ميلاددان ۶۰۰ يوز ايل اونجه بالکانلاردان آنا دولونون قوزئي دوغوسونا گليب يئرلشميشلر. او زمان آشوريلرين شيماليندا يئرلشديکلري اوچون آشوريلر اونلارا ارمني (ارمنيا) «شيمالداکي خالق» آديني وئر ميشلر. اونلار بوگونکو وطنلرينه چوخ- چوخ سونرادان گليب يئرلشميشلر. حتا اونلارين پايتختي اولان ايروان شهري ده اوزون عصرلر موسلمان تورکلرين (آذربايجانليلارين) شهري اولموشدور^۱. اما بوگون ايروانين يئني ياراديلان ارمنيستانين پايتختي اولماغيي دونيا (حتا بيزلر) قبول ائتميشدير.

تورکيه تورکلري اوزلرينين ده غورورلا اعتراف ائتديکلري کيمي، ۱۰۷۱- دن سونرا (مالازگرد مئيدان موچاربيه سيندن سونرا) آنا دولويا گيرميشلر و ايستانبولو ۱۴۵۳- ده بيزانس (شرقي روم) لاردان آلميشلار؛ اما بوگون هامی بيلير کي، بو اولکه تورکلرين يوردو، وطنيدير و آدي دا تورکيهدير.

مقاله مين سونوندا دوشونجهلريمين يئکونلاريني بنله ايفاده ائديرم:

دده قورقود داستانلاري اوغوزلارين ميللي داستانلاري و ان قيمتلي ميللي- ادبي آبيدلر يدير. داستانلار غربي آذربايجان (اوتاي- بوتاي) و تورکيه نين شرقي اوچوندا باش وئرن حاديه لرله سون شکليني آلميشدير. داستانلارين ديلي اوغوز تورکجه سي اولماقلا ياناشي بوگونکو آذربايجان تورکجه سينه داها ياخيندير. يئر آدلاري و ديل خوصوصيتلريني ده ديقت- نظره آلساق، داستانلارين سون شکللرينين مين ايلي کئچمه ديگي قناعتينديم.